

Rasprava o početku ljudskoga života

Valentin Pozaić*

Uvod

Budući da je ljudski život stvarnost i vrednota različitija od svih drugih u ovom zemnom redu postojanja, i dosljedno se tako s njime — bar načelno — postupa, razumljivo je da je rasprava o početku, kao i o svršetku ljudskoga života trajno i živo prisutna. Pitanje nije ništa lakše za suvremenog biologa, genetičara, filozofa i teologa nego što je bilo za klasičnog grčkog filozofa Aristotela.

Mišljenja su mnoga i međusobno sporna, pa i s obzirom na sam izraz kojim se želi označiti predmet rasprave. O čemu je riječ: o ljudskom biću, o ljudskom plodu, o ljudskom životu ili o ljudskom pojedinačnom životu, o osobi; o samo biološkom ili o cjelovitom ljudskom postojanju? To je nezaobilazno pitanje za svakog komu je čovjek, u sveobuhvatnosti svojega dostojanstva i svojih dometa, glavni cilj na obzoru životnoga zanimanja i istraživanja.¹

Uz već spomenutu teškoću pobližega i općenito prihvatljivoga poimanja i određenja ljudskoga života, dolazi i druga. Tko je, naime, mjerodavan izreći sud o početku ljudskoga pojedinačnoga života: pozitivna znanost ili filozofija, ili možda religija.² Ne ulazeći iscrpnije u tu raspravu, nastojat ćemo se obilno poslužiti plodovima i pozitivnih znanosti i filozofije i Objave. Također ne kanimo ulaziti u raspravu o životnosti jajašca — ovula i sjemena — spermija zasebno, ili pak o početku samoga života kao takvoga, koji seže unatrag do početka životno pogodne materije i okoline.³

Predmet je istraživanja i zanimanja pitanje kada uistinu počinje život čovjeka pojedinca, pojedinačne osobe, unutar već postojeće ljudske vrste — *homo*

* Prethodno objavljeno 1987. u: *Obnovljeni Život*, 42(1), 47–60.

1 »Čovjek u svoj istini svoga postojanja [...], taj je čovjek prva staza kojom Crkva mora proći ispunjavajući svoje poslanje. Taj je čovjek prvi i osnovni put Crkve, put što ga je sam Krist zacrtao« (RH 14).

2 »Biologija je znanost o životu. [...] Znanost ne samo da ima neki odgovor na pitanje kada počinje život, ona ima i pravi odgovor« (Scientist for life, 1976, 6 i 17). Drukčije je mišljenje: »To je prvotno filozofsko, a ne znanstveno pitanje« (Varga, 1984, 63).

3 »Ljudski život ne počinje. Ljudski je život jednom započeo i sada se prenosi u živom DNA« (Diamond, 1975, 309).

sapiens. Za to su potrebni biološko–genetički podatci te njihovo vrednovanje i tumačenje filozofskim i teološkim domišljanjem. U čovjekovu, naime, životu nije moguće odijeliti fizičko i biološko od ljudskoga. Istodobno, biološko nije moguće jednostavno poistovjetiti s ljudskim, kao što samim domišljanjem nije moguće nadomjestiti doprinos biološkoga i fizičkoga.

Danas rasprava o početku života, čini se, postaje kamenom kušnje, povod za duhovno i svjetonazorsko razilaženje. Opredjeljenje za ovo ili ono stajalište postaje sudbonosno za nas koji živimo i o tom raspravljamo, jer nas dijeli jedne od drugih,⁴ a još sudbonosnije za one koji već žive, ali im još nije priznato pravo na daljnji životni opstanak: to njihovo pravo ovisi o našoj odluci i opredjeljenju.

1. Rasprava prošlih stoljeća

Prema rimskom pravu, novorođeno bi dijete bilo “predstavljeno” ocu. Ako bi ga on “priznao” svojim, bilo je prihvaćeno u zajednicu ljudskih bića, postiglo je pravo na život,⁵ pravo na poštovanje i ljudsko dostojanstvo.

Slično je stajalište prema kojemu ljudski osobni život, zaodjenut svim ljudskim pravima, počinje tek nakon rođenja (usp. Curran, 1978, 18). Od toga časa svi ljudi — to bi imala biti prednost takvoga mišljenja — priznaju dijete uistinu i nedvojbeno ljudskim bićem. Odlučujući bi trenutak bila tzv. socijalizacija, tj. društveno prihvaćanje novoga života. To mjerilo, već samo po sebi, pretpostavlja da je taj život uistinu ljudski život, jer samo ljudsko biće može biti “socijalizirano”. Usput rečeno, mjerilo socijalizacije moglo bi imati vrlo teške posljedice jer »dopušta ne samo pobačaj nego također i čedomorstvo, jer novorođeni još nije socijaliziran« (Wade, 1985, 23).

Upravo spomenutomu blisko je drugo mišljenje, koje smatra da se djetetu prava osobe moraju pripisati već u majčinoj utrobi od onoga trenutka kada je kadro preživjeti izvan nje, npr. nakon sedmoga mjeseca. Tada bi, naime, kao i nakon rođenja, novo ljudsko biće bilo neovisno o majci, sposobno za samostalan razvoj i život.

Nadalje, oslanjajući se na izvanjska opažanja o nerodenom, došlo se je do zaključka da je on živ tek od trenutka kad majka osjeti djetetove trzaje, kada osjeti da se dijete u njoj miče. Tu se, naime, polazi od staroga načela: sve što je živo, miče se.

Možda su, na određenoj spoznajnoj razini, takva mjerila mogla biti donekle prihvatljiva. Ona se, međutim, više tiču majke nego li nerodenoga, a to je od drugotne važnosti. U prvom redu odlučujuće je ovo: »Ako postoje podatci s obzirom na sâm fetus, teško da će filozofi trošiti vrijeme razglabajući izvanjske odnose« (Wade, 1985, 23). Presudni su podatci o samom životu u nastajanju.

4 »Dosta je reći ‘da životu’, pa da se Švicarska podijeli« (Fellay, 1985, 2).

5 Otac je bio gospodar života i smrti djeteta. Dosuđivao bi mu smrt ako je bilo rođeno primjerice nakazno.

Ključne — i slabe — točke svih postavki koje se temelje na izvanjskim mjerilima u tom su što se novi ljudski život vrednuje i prosuđuje izvanjskim mjerilima, okolnostima izvan njega, a ne gleda se na njega sama, na njegovu bit i možda još skrivene, ali stvarno prisutne životne snage i sposobnosti.⁶ Jer kakva je razlika između djeteta dan prije i dan poslije rođenja, dan prije i dan poslije navršenoga trećega, šestoga ili sedmoga mjeseca.⁷ Zahvaljujući medicinskim postignućima, granica “sedmi mjesec”, tj. vrijeme od kada nerođeno dijete može preživjeti izvan majčina tijela, već jest i još će biti pomaknuta unatrag. Uostalom, ni već rođeno dijete samo po sebi neće moći preživjeti samostalno i neovisno o roditeljima. Vrlo su neodređeni izrazi “samostalno” i “neovisno” kada se govori o mogućnostima nerođenoga djeteta da preživi. Činjenica je da nema *vrijednosno* znatne razlike između još nerođenoga djeteta i onoga već sposobnoga za samostalni život.

2. Katolička tradicija

Naviknuli smo se slušati, čitati pa i misliti da je katolička predaja u pogledu početka ljudskoga života jednostupna i postojana. »U zabludi su oni koji žele pokazati da nas vjernost tradiciji obvezuje na tvrdnju da je embrij od početka svojega postojanja *ljudska osoba*« (Thévenot, 1985, 50–51). Kako god razočaravajuće zvučala navedena tvrdnja, ona je istinita. Podemo li unatrag kroz povijest filozofije i teologije, nećemo naići na jednoglasno stajalište daje embrij od svojega začetka pravo ljudsko osobno biće.

Kao najjasniji dokaz služi mišljenje Tome Akvinskoga († 1274.). On se u svojem razmišljanju — dakako, bez današnjih podataka biologije — oslanja i izričito poziva na Filozofa, tj. na Aristotela († 322. pr. Kr.). Prema njemu, čovjek nastaje postupno, susljednim oduhovljavanjem, očovječenjem: tu je najprije vegetativni život, zatim osjetilno–duševni te, na kraju, duhovno–osobni život.⁸ Budući da je za ulazak duše u tijelo, kao duhovnoga počela pravoga čovjeka, potrebna već pri-

6 »Ako se misli da postizanje ‘personalističke’ razine ovisi o nekom vanjskom činocu, onda ćemo svi mi biti ‘ljudi uvjetno’« (Sgreccia, 1986, 13).

7 Po načelu nahodenja (i samovolje), a ne na temelju stvarnih znanstvenih podataka, oblikovan je i zakon o pobačaju. Kakva je stvarna razlika u nerođenom dan prije i dan poslije zakonskoga roka o pobačaju?!

8 »In generatione hominis prius est vivum, deinde animal, ultimo autem homo« (Sth II–II, 64, 1). »In processu autem generationis habet animam vegetabilem et sensibilem [...]; quae non manent sed transeunt anima rationali succedente (Toma Akvinski, *Contra Gentiles*, II, 89). Dakako, sv. Toma nije mislio u Haeckelovim kalupima i ne može se tako tumačiti. Naime, E. H. Haeckel proširio je Baerov zakon o sličnosti embrija različitih vrsta u tvrdnju da ljudski embrij u svojem razvoju prolazi kroz odrasle stadije svojih prethodnika: ontogeneza je rekapitulacija filogeneze. »Taj je zakon postao dokazom evolucije i predmet intenzivnoga istraživanja kroz tri desetljeća. [...] Haeckel je danas poznat kao znanstvenik koji je dao maha svojoj mašti dotle da je nesavjesno izvrtao činjenice kako bi se uklapale u njegove teorije. Njegov je biogenetski zakon opovrgnut, ali njegov utjecaj živi u pogrešnom vjerovanju da je ljudski embrij u svojim različitim stadijima prabiće, riba, gušter i dr.« (Scientist for life, 1976, 10–11; usp. Gasser, 1985, 5). »Čovjek ne postaje čovjekom, on jest čovjek sve od oplodnje. Čovjek nije nikakav fenomen koji ishodi iz ontogeneze« (Bleichschmidt, 1968, 70; usp. Splett, 1981, 407).

kladna materija, tijelo, to se može ostvariti u samo nekom kasnijem vremenskom roku, kada je već prisutno neko tijelo, a ne na samom početku, u začecu.

Klasični i često navodeni Tomin stavak o susljednom očovječenju embrija, u kojem se poziva na Aristotela i na Augustina († 430.), iznosi da embrij postaje živim ljudskim bićem nakon 40 dana od začeca, ako je muško, i nakon 90 dana, ako je žensko.⁹

Time je Toma išao protiv naučavanja svojega učitelja Alberta Velikoga († 1280.), koji je početak pravoga ljudskoga života gledao u samom trenutku začeca (usp. Häring, 1973, 76; Splett, 1981, 409). U tom je pak Albert Veliki išao protiv glavne struje svojega vremena, koja je zastupala susljedno očovječenje embrija, a nadovezivao se je na ranokršćanskoga pisca Tertuliana († 220.), koji je rekao: »Već jest čovjek onaj koji će to biti.«¹⁰ Dosljedno tomu, nema razlike u težini ako se nekome oduzme život ranije ili kasnije. I rani je pobačaj ubojstvo čovjeka.

U tijeku vremena, napose u prošlom stoljeću, od 1827., kada je otkriveno jajašce i protumačen trenutak začeca, sve je više kod biologa i liječnika, kao i kod filozofa i teologa, raslo uvjerenje, da je počelo istinskoga ljudskoga života prisutno od samoga časa začeca. »Tek u novije vrijeme nema više slaganja među biologima i liječnicima« (Häring, 1973, 76), a možemo dodati, jednako tako ni među filozofima i teolozima, što se tiče vremenskoga početka novoga ljudskoga pojedinačnoga života. Nema sumnje da je na tom području određenu ulogu u stvaranju mišljenja imao i mentalitet pobačaja.

3. *Ljudski život*

Premda je nagrižena duga tradicija jednodušnoga uvjerenja da je ljudski pojedinačni i osobni život prisutan od trenutka začeca, i dalje ostaje netaknuta jednodušnost da je to *ljudski* život. Što je od ljudi — ljudsko je, nema sumnje, i to je ono najmanje u čemu se slažu svi koji proučavaju to pitanje.

Razilaženja počinju kada je u pitanju naš stav spram prava, poštovanja i zaštite koje dugujemo tek započetomu životu, i u tijeku njegova razvoja u majčinu krilu. I dok se, s jedne strane, novonastali život vrednuje kao novi pojedinac, nova osoba u nastajanju, s druge mu se strane niječe i sama mogućnost takve budućnosti: »Budući da će neke zigote s vremenom postati ljudski organizmi, postoji napast da se neke zigote smatraju ljudima *in potentia*« (Diamond, 1975, 322) (tj. u mogućnosti da to budu). Neke će od njih ipak postati ljudima zahvaljujući povoljnim izvanjskim uvjetima razvoja. No, makar i sama oplodnja bila na ispravnom putu razvoja, tvrdi se, još ne može biti govora o »pojedinac ni u kojem smislu« (Harris, 1985, 11).

9 »Ita quod maris conceptio non perficitur nisi usque ad quadragesimum diem, ut Philosophus in 9 de Animalibus dicit; feminae autem usque ad nonagesimum. Sed in completionem corporis masculi videtur Augustinus superaddere sex dies« (*Commentum in quatuor libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*, HI, 3.5.2).

10 »Homo est et qui est futurus« (Tertulian, *Apologeticus*, IX, PL 1, str. 31).

Pravi ljudski život čovjeka pojedinca može se, prema tom stajalištu, utvrditi tek nakon nidacije (usađivanja oplodenoga jajašca u maternicu), tj. dva tjedna nakon oplodnje, začeca.¹¹ Razlozi su za takvu tvrdnju višestruki.

Rani spontani pobačaji, kojih majka uopće nije svjesna, događaju se u tijeku prva dva tjedna, prije nidacije. Velik postotak gubitaka već oplodenih jajašca — prema jednim 30%, prema drugima čak do 50% — upućuje na zaključak da u tom vremenskom razdoblju ne bi moglo biti govora o pravom ljudskom životu. Zato se postavlja pitanje može li moralni teolog bez teškoće prihvatiti činjenicu da “pedeset posto svih ‘ljudskih bića’ — stvarnih ljudskih bića s ‘besmrtnom’ dušom i vječnim određenjem — nikada neće prekoračiti taj prvi stadij ljudskoga postojanja» (Rahner, 1967, 278, bilj. 2).

Zatim, mogućnost *istovjetnih blizanaca*, tj. mogućnost diobe jednoga oplodenoga jajašca u dva nova života, stavlja u pitanje vremenski početak pojedinačnoga života. Takva je dioba moguća u prva dva tjedna nakon začeca, ali ne više nakon nidacije. Zaključak bi bio da početak pojedinačnoga, uistinu ljudskoga osobnoga života, čovjeka, možemo naći tek nakon nidacije. Mogućnost diobe prije nidacije »pokazuje da pojedinačni ljudski život nije konačno utvrđen prije toga vremena« (Curran, 1973, 180), pogotovu ne u trenutku začeca, kada je ostvarena tek mogućnost za jedan ili više budućih života. Kada bi ljudska duša, počelo svakoga pojedinačnoga života, bila prisutna od trenutka začeca, ne bi moglo doći do diobe. Duša je, naime, nedjeljivo duhovno počelo. Prema tomu, duša tek kasnije ulazi u već započeti ljudski život; embrij postaje čovjekom tek nakon nidacije.

Stapanje blizanaca ili trojaka natrag u jednog pojedinca u prva dva tjedna započetoga života mnogo je rjeđi i neobičniji događaj, ali, čini se, moguć. Sama mogućnost takve pojave stavlja u pitanje početak pojedinačnoga života u trenutku začeca. Vremenski ga odgađa nakon nidacije, kada *stapanje* više nije moguće (usp. Thévenot, 1985, 54). Tim bi se vremenskim rokom riješilo teško pitanje oko više duša prije i samo jedne nakon nidacije.

Uza spomenute teškoće, može se navesti i činjenica da se oplodeno jajašce u trenutku začeca ne nalazi u maternici, nego u jajovodu, da je još *slobodno tijelo*, nevezano uz majku, da majka još nije *majka*. Tek nakon prihvaćanja embrija u maternicu, tj. nakon nidacije, »žena postaje majkom u punom smislu« (Häring, 1973, 80)¹². Iz toga može slijediti zaključak da ni novopočeti život nije u punom smislu ljudski život prije nego je *vezan* uz majčino tijelo.

4. Teškoće

Nakon iznesenih mišljenja da uistinu ljudski život ne počinje trenutkom začeca, nego nakon dva tjedna, tj. nakon nidacije, ostaju otvorena i neodgovorena pitanja: kakav je to zapravo život; koja su njegova prava, kakve su naše obveze i

11 Za tok razvoja od oplodnje, kao i za medicinske izraze usp. Nilson et al., 1974.

12 Usp. Husslein, 1980, 16–17. Protuslovi mu u istom djelu i pod jednakim naslovom Berger (1980, 25–26).

dužnosti spram toga života. Odgovori na ta pitanja mogu imati dalekosežne i nepredvidive posljedice za život u nastajanju, za savjest pojedinca i za odgovornost društvene i vjerske zajednice.

Dok će za načelno izjašnjene pobornike pobačaja i uporabe spirale kao kontracepcijskoga¹³ sredstva, kao i pilule “dan nakon”, pitanje biti gotovo bespredmetno, za ozbiljnije savjesti odluka o tom ranom životu poziva na odgovorno postupanje. I dok će se tvrditi da taj život u nastajanju *još nije osoba*,¹⁴ odmah će se upozoriti da on nije *nešto*, da nije stvar, nego u svakom slučaju ljudski život koji zavređuje visoko poštovanje (usp. Honecker, 1985, 384).¹⁵ Zbog te nesigurnosti, i da bi se izbjegao naziv osoba, traže se novi izrazi, npr. biće naše vlastite vrste (Verspieren, 1982, 486).

No, budući da je vrijeme prije nidacije promatrano kao *sivo razdoblje* (Häring, 1976, 127), tj. nejasno, nesigurno, život u nastajanju u tom vremenu ostaje stvar *vrednovanja* (McCormick, 1985, 486), a vrednovanje se ne može narediti odozgo, putem vlasti ili autoriteta. Teški i ozbiljni, razmjerno dostatni razlozi za jednog pojedinca ne moraju to biti i za druge. I premda i u tom ranom stadiju uništiti život nije bezazlena stvar, takav čin neće imati istu težinu kao isti čin nakon nidacije.

Poštovanje i zaštita embrija pokušava se izraziti na različite načine. Tako bismo primjerice zapali u vrlo teško stanje ako bismo izgubili »svaki osjećaj poštovanja prema ljudskom embriju«, a zaniijekati to poštovanje značilo bi »zaniijekati vlastito dostojanstvo« (Verspieren, 1982, 486). Budući da je embrij u tom razdoblju prepušten pojedincu na vrednovanje, moguće je i sasvim oprečno mišljenje, potkrijepljeno tvrdnjom da je »jasno da nijedan moralni teolog« (Diamond, 1975, 312) ne smatra ubojstvom sprečavanje nidacije, tj. uništenje ljudskoga života u prva dva tjedna nakon začeca. Tvrdnja više iznenađuje svojom netočnošću negoli iznesenim stavom.

Sličan je zaključak sam po sebi, na temelju postavljenih pretpostavki, ispravan: Ako život u nastajanju prije nidacije nije istovjetan onomu nakon nidacije, on ne može na nas postavljati istovjetne zahtjeve.¹⁶ U pitanju su upravo pretpostavke.

13 Spirala ili IUD abortivno je sredstvo: već oplodeno jajašce izbacuje iz njegove prirodne razvojne sredine.

14 »Čini mi se da je zloraba tvrditi da je embrij od svojega početka ljudska osoba u potpunosti« (Thévenot, 1985, 55). Oprezniji i odmjeraniji je Demmer (1985, 237): »Naravno, embrij nije nikakva stvar, ali još ne ni osoba u punom smislu.« Ili drugo slično mišljenje: »Refleksija o položaju takva života [...] vodi nas zaključku da je moguće, s doličnom mjerom moralne sigurnosti, smatrati da mu ljudska osobnost ne može biti pripisana u njegovim najranijim razdobljima razvoja (Mahoney, 1984, 86).

15 Budući da se radi o kontinuiranom procesu životnoga razvoja, »vrijedan je zaštite« (Böckle, 1979, 44–45).

16 »Moguće je da je status toga živoga bića na putu prema hominizaciji bitan način usporediv sa statusom primata (da ne idemo dalje unatrag) u predljudskom razdoblju *homo sapiensa*« (Mahoney, 1984, 82). Želi se sačuvati neko poštovanje, jer taj život ipak nije “nešto”. »U svakom slučaju, treba jasno otkloniti to da se o najranijim razdobljima razvoja govori o ‘preimplantacijskim pro-

U tom ranom razdoblju prvih dvaju tjedana, odmah nakon začeća, prema iznesenim mišljenjima, još nije nastupila *hominizacija, individualizacija* novoga života, tj. on još nije u punom smislu očovječeni pojedinac, osoba. Međutim, ni među tim autorima ne postoji jednodušno slaganje. Dok se općenito nidacija shvaća kao odlučujući trenutak za novi život, neki upozoravaju na važnost događaja začeća. Pravi ljudski život počinje u trenutku sjedinjenja jajašca i spermija u novu cjelinu. To je »ljudski život u smislu samostalne, samousmjeravajuće i integrirajuće cjeline« (Honecker, 1985, 384).¹⁷

Presudan bi, dakle, bio trenutak začeća, makar i ne bili spremni prihvatiti sve posljedice koje iz takve tvrdnje mogu slijediti. S tim se trenutkom i događajem moramo iscrpnije i opširnije upoznati.

5. *Ljudski život: pojedinačni, osobni*

Činjenica je da je dugo bilo općeprošireno uvjerenje da ljudski život čovjeka pojedinca, u svojem punom smislu, počinje trenutkom začeća.

Činjenica je da danas učiteljstvo Crkve, papa i biskupi, jednodušno naučavaju pravo na život od samoga začeća, naučavaju da je ljudski život neprekinuti tok od svojega početka, da je toj *osobi u nastajanju* potrebno osigurati zakonsku i društvenu zaštitu, da tu nije u pitanju neko zasebno učenje Katoličke crkve, nego da je u pitanju temeljna vrednota o kojoj ovise naša prosvjećenost i uljudba (usp. McCormick, 1984, 128–129).

Činjenica je također, kako smo već prije vidjeli, da je ta jednodušnost nagrižena i među pozitivnim znanstvenicima i među filozofima i teolozima. Štoviše, u jednog te istog autora možemo naići na suprotna stajališta. S jedne strane, hvali staru kinesku mudrost, prema kojoj »Kinezi već godinama vjeruju da je čovjek pri rođenju star devet mjeseci« — i time uključno tvrdi da čovjek, tj. pojedinačna osoba, počinje u času začeća, a opet, nešto kasnije u istom napisu iznenaduje izjavom da »znanost još uvijek ne zna odgovoriti« na pitanje »kada vrijednost toga života počinje dobivati prevagu nad svim drugim argumentima« (Kurjak, 1986, 124 i 126).

Tko još danas zastupa i kako izlaže i opravdava stajalište da »već jest čovjek onaj koji će to biti« (Tertulian, *Apologeticus*, IX, 8) u svoj svojoj punini, samo ako mu se omogući pravo na nesmetani razvoj?

»Prije nego si bio odrastao, bio si mladić, a prije toga dijete, a još prije dojenče. Prije nego što si bio dojenče — tj. prije nego što si se rodio — bio si fetus, a prije toga embrij, u vrijeme tvoje implantacije [tj. nidacije ili smještaja, usadi-

duktima' — kako to preporučuje EMRC (European Medical Research Council) kada govori o eksperimentiranju s embrijima. Izbor riječi ovdje izdaje namjeru« (Eibach, 1986, 163).

17 Unatoč tako jasnom načelnom stajalištu, autor ne priznaje ljudskom životu položaj pojedinca, osobe, u razdoblju od začeća pa do nidacije.

vanja u maternicu] bio si blastocista, a prije toga morula, a prije toga zigota ili oplodeno jajašce» (Scientist for life, 1976, 15).¹⁸

Odraslomu čovjeku nitko ne može zaniijekati da je pravo ljudsko biće, čovjek pojedinac i osoba. Idući suprotnim smjerom njegova razvoja, korak po korak, dolazimo do njegova stvarnoga početka — začeca. U tom je presudnom trenutku zacrtan sav razvoj koji smo pratili uzvodno.

Promatrajući ljudski razvoj novoga čovjeka pojedinca s *biološkoga* stajališta (usp. Gasser, 1985), zapažamo susret dviju živih stanica: jajašca i spermija. Njihova je sudbina da se susretnu i žive, ili će umrijeti. U oba slučaja oni prestaju postojati. Svako za sebe, spermij i jajašce, nisu život u mogućnosti; oni su samo uzroci novoga pojedinca, novoga čovjeka. Ako se susretnu, uzrokuju začecje, početak sasvim novoga bića. Strogo uzevši, ne može se govoriti o oplodnom jajašcu, nego samo o novom, fizički i genetički jedinstvenom pojedincu. *On* je tu prisutan i razvija se.

Moderna biološka otkrića i medicinska postignuća govore da je začecje jedini presudni trenutak u nastajanju novoga čovjeka. U trenutku susreta jajašca i spermija neopozivo je određen genetski zakonik, svojstvo i obilježje nove osobe. Tu je određen puni broj kromosoma (tjelešce u staničnoj jezgri, nosilac nasljednih osobina) od 23 para. U tom su trenutku unaprijed određena svojstva novoga pojedinca: boja kože, očiju, kose, izraz lica, tjelesni izgled... Novi ljudski život koji nastaje u trenutku začeca već od tada ima vlastiti ritam i dinamiku, odijeljen od majčina, i upravlja se samostalno, neovisno o majčinom, od kojega dobiva hranu i pogodnu sredinu za rast i razvoj. U tom trenutku susreta i spajanja jajašca i spermija novi je pojedinac, čovjek, određen konačno i nepovratno.¹⁹

U tijeku razvoja i rasta jednoga ljudskoga života najčudesnije se promjene zbivaju u razdoblju embrija (prva dva mjeseca). U tom razdoblju, zvanom organogeneza, tj. nastanak organa, oblikuje se najveći dio organskoga ustrojstva, i to iznenađujućom brzinom. A sve to od one male stanice oblikovane u začecu.

Danas je, zahvaljujući novim postignućima znanosti, moguće uočiti, prepoznati i razlučiti ljudski život u nastajanju ne samo nakon nekoliko mjeseci, nego već od samoga početka. On je različit od svih ostalih vrsta. Čak u prvim danima, prije nidacije, ljudski se život razlikuje od bilo kojega životinjskoga po svojem jedinstvenom sastavu kromosoma i proteina (bjelančevina).

Sva novost nakon začeca sastoji se u razvijanju i dozrijevanju novoga bića. Kasnije više nema nikakve bitne promjene, nikakve genetske izmjene. Nakon nekoliko dana brze diobe stanica zigota pronalazi svoj put iz jajovoda u maternicu, gdje se trajno smješta. Tu će se nastaviti razvoj, upravljani načelom svrhovitosti, koje je prisutno od trenutka začeca. Zahvaljujući tomu urođenomu počelu

18 Usp. isti način razmišljanja u: Sgreccia, 1986, 5.

19 »Svi medicinsko–prirodnoznanstveni podatci [...] govore u prilog tomu da novi ljudski život u svojoj individualnosti i u svojoj sržnoj osobnosti počinje u trenutku spajanja očeva sjemena i majčina jajašca« (Berger, 1980, 25–26). »Postavljamo pitanje: u kojem času razvitka postajemo — čovjek? Odgovor glasi: Mi smo ljudi od časa oplodnje« (Daim, 1980, 50).

usmjerenosti određenomu cilju, započeti će život proći od zigote preko fetusa do odrasloga čovjeka, samo ako ga nešto ili netko na tom putu nasilno ne spriječi.

Nakon ovoga kratkoga izlaganja očito je da je trenutak začeća presudan trenutak za ljudski život.²⁰ Tu je određeno sve bitno za novonastali život pojedinca. Svaki drugi pokušaj tumačenja pokazat će se kao potpuno neznanstven.

6. Razjašnjenja

Glavni razlozi u prilog stajališta da je nidacija odlučujući trenutak u nastajanju ljudskoga života — a ujedno i glavne teškoće protiv začeća kao presudnoga trenutka — jesu već spomenute mogućnosti diobe početno jednoga života u dva ili više njih, i stapanje više njih u jedan život. Tu leži razlog za povod da se život od začeća do nidacije vrednuje kao samo *ljudski*, a tek nakon nidacije kao *ljudski osobni, pojedinačni* život.

Pri *diobi* začetoga života u istovjetne blizance znanstveno nije moguće odrediti koji je od njih bio od početka, a pojavio se u vrijeme nidacije. To je područje još uvijek — i zbog rijetkosti slučaja i zbog zagonetnosti ranoga razvoja — nedovoljno istraženo. Jesu li već od početka bila prisutna dva počela, dvije osobe, dvije duše, pa su se tek kasnije očitovale? Ili je posrijedi nespolno rađanje života na način koji je nama do sada nepoznat? Može li se u tom ranom razdoblju govoriti o partenogenezi, načinu rađanja bez spolne oplodnje, koji je zapažen u nekih drugih vrsta? Tada bismo »početnu zigotu mogli promatrati kao roditeljku druge« (Joyce, 1978, 104; usp. Demmer, 1985, 241), a drugu njezinom kćeri i unukom majke, premda nije moguće ustanoviti koja je koja.

Još je zagonetnija pojava, u prvim danima nakon začeća a prije nidacije, *stapanje* više zigota u jedan pojedinačni život. Što se je dogodilo s ostalim “pojedincima”? Ni jedan od slučajeva ljudske vrste nije doživio svoj puni razvoj, a to onemogućuje opsežnija i iscrpnija istraživanja (Scientist for life, 1976, 39). Pojava ostaje bez iscrpnoga tumačenja. Kao jedno od mogućih tumačenja iznosi se mogućnost da, u tom ranom i vrlo ranjivom životnom razdoblju, jedan pojedinac, “upije” tijelo drugoga, a to za toga znači smrt (Scientist for life, 1976, 40; Joyce, 1978, 104). Dalje se razvija samo jedan pojedinačni ljudski život, jedna osoba.

Uskratiti poštovanje i zaštitu ljudskomu životu u tom ranom razdoblju, još nedovoljno istraženomu i nama nepoznatomu, samo zbog mogućnosti, i to vrlo rijetke, diobe i stapanja zigota, značilo bi upuštati se u »hazardne igre« (Demmer, 1985, 239) s ljudskim embrijima, s ljudskim životima. Pa i ako bi netko bio čak u sumnji je li prije nidacije prisutan čovjek osoba ili samo “ljudski” život, obveza da se poštuje novi život ostaje na snazi: »Tu se nikada ne radi o ‘nečemu’; jer cilj je onoga što nastaje *netko*« (Splett, 1981, 416; usp. Eibach, 1983, 61). I ako postoji dvojba o prisutnosti uistinu ljudskoga osobnoga života, upravo zato što je u pita-

20 Svi su ostali vremenski podatci od “sekundarnoga”, tj. drugotnoga značenja (Furger, 1985, 129).

nju ljudski život, vrednota iznad drugih vrednota, treba slijediti sigurniji put: dati prednost i poštovanje moguće prisutnomu životu.

7. Osoba

U tijeku proučavanja pitanja o početku ljudskoga života susrećemo se s različitim nazivima za novi život u nastajanju. Govori se o “preembriju”, o ljudskom životu, ljudskom biću, o osobi još ne u punom smislu, ne u istom smislu kao kada je riječ o odraslom čovjeku. Razlozi su višestruki. Jedni se ljudski život u vremenu nidacije boje nazvati uistinu čovjekom, s odgovarajućim pravima i dostojanstvom pojedinačne osobe, jer to još možda nije jedinka, pojedinac, možda će se još podijeliti u dvije osobe, ili od više njih stopiti u jednu. Zato čekaju trenutak nidacije: tada je neopozivo određen pojedinac, osoba — jedan ili više njih.

Drugi ne pridijevaju novomu životu naslov osobe, jer sâm je taj izraz nejasan i nedovoljno određen.²¹ Pojam je osobe kao harmonika. Kada je u rukama pojedinačnoga nahodenja i samovolja, može se vrlo proširiti ili pak vrlo suziti. O posljedicama sužavanja pojma osobe — a time i prava i dostojanstva pojedinaca — obilno govore različiti sistemi u prošlosti i sadašnjosti, u kojima je čovjek vrednovan ne po tom što jest, nego po tom pripada li određenim klasnim, rasnim ili ideološkom skupinama. Tim mjerilima može biti zahvaćena samo njegova vanjšina, pojavnost, ali nikako njegova bit.

U novije vrijeme, općenito prihvaćeno mjerilo smrti — gubitak ili prestanak rada mozga, smrt cijeloga mozga — prenosi se na određivanje početka ljudskoga osobnoga života. Što je prihvatljivo na kraju života, to može biti prihvatljivo i na njegovu početku: ako prihvaćamo da gubitkom rada mozga prestaje postojanje osobe, čovjeka, onda bez rada mozga ili čak bez mozga ne postoji osoba na početku. Budući pak da na početku ljudskoga života, napose u prva dva tjedna, prije nidacije, nema ne samo djelatnosti nego ni mozga, zaključak je da tu nema ni osobe, tu nema čovjeka.

Zaboravlja se samo mala razlika: sličnost je samo sličnost, ali ne i jednakost. Tamo gdje je djelatnost mozga nepovratno izgubljena, ili gdje mozga uopće ili više nema — dijete rođeno bez mozga, čovjek stradao u sudaru — ne govori se o čovjeku osobi. Taj život *više* nema mozga, ili ga *uopće* nije imao. Život u nastajanju *još* nema, ali će imati mozak. Sav je njegov razvoj usmjeren na to — ako ne bude ometen. Zato »teorija hominizacije koja ovisi o razvoju moždane kore ne pribavlja dovoljan razlog da se embriju oduzme temeljno pravo na život« (Häring, 1973, 84).²²

21 J. M. Gustafson (1974, 243) misli da čovjeka osobu i nije moguće pobliže i jasnije odrediti jer je u stalnom toku promjena i razvoja.

22 Kad bi, međutim, ta teorija bila stručno potvrđena, autor bi bio spreman prihvatiti je kao rješenje za teške slučajeve sukoba savjesti i dužnosti. I premda autor i na drugom mjestu (Häring, 1981, 10) pokazuje neku naklonost prema “teoriji mozga”, ne prihvaća je. Pogotovu ne prihvaća mišljenje K. Rahnera, koji, dozivajući ontogenezu i filogenezu, tvrdi da u tom ranom razdoblju postoji »organizam koji još nije ljudski« (Overhage i Rahner, 1968, 79). Znakovito je — što se može naći

Razni pokušaji da se odredi izraz *humanum* i njegov sadržaj, tj. ono po čemu čovjek jest osoba s neotudivim pravima i dostojanstvom, odnosili su se do sada uglavnom na odrasla čovjeka (usp. Fletcher, 1974; McCormick, 1978; Torelló, 1986). Tako se govori o ovim svojstvima i mjerilima: samosvijest, sposobnost samoodređenja, sposobnost ljudskih odnosa i dr. Sva ta svojstva i mjerila određuju čovjeka kao osobu. Sporno je, međutim, pitanje što ako su te sposobnosti samo prividno ili privremeno onemogućene. Što ako u čovjeku postoji samo sposobnost primanja, razumijevanja, ali ne i odgovora, tj. vanjskoga iskaza da je svjestan, da razumije i sl. Ili, ako se spomenutim mjerilima nadoda i »temeljni odnos čovjeka prema Bogu« (Häring, 1973, 80) kao bitno svojstvo ljudske osobe, kojim će se mjerilom mjeriti i kakvu će težinu imati to svojstvo? Neka od spomenutih mjerila, strogo primijenjena, lako bi mogla uvelike suziti krug onih kojima pripada naslov osobe.

8. U stvarnosti i mogućnostima

Očito je i razumljivo da pojedinac, čovjek koji posjeduje razumsku ljudsku narav, ne mora uvijek biti razumski i svjesno djelatan da bi bio priznat kao osoba. Važno je da taj pojedinac po svojoj naravi pripada ljudskoj vrsti. U suprotnom, ni novorođena djeca, ni oni koji spavaju, ni oni koji su umjetno lišeni svijesti, bar u to vrijeme, ne bi bili osobe. Zato, govoreći o nekom biću kao osobi, treba svratiti pažnju na njegove stvarne sposobnosti i njegove još neiskazane i neostvarene mogućnosti.

Unatoč teškoćama u poblížem određivanju pojma osobe, to područje ipak nije sasvim nepristupačno. *Osoba* i *pojedinac* dva su naizmjenično rabljena izraza. Što je rečeno za jednoga, vrijedi i za drugoga. Obostrano se osvjetljavaju i nadopunjuju. Za pojedinca kažemo da je potpun — premda još ne i potpuno dovršen — jedinstven, živi ljudski organizam, više ili manje ovisan o drugim ljudskim bićima, ali s određenom samostalnošću i odgovornošću za vlastitu sudbinu. Osoba je svaki takav pojedinac koji »ima naravnu mogućnost za spoznaju, ljubav, čežnju, za odnos s drugima na samosvjestan način« (Joyce, 1978, 98).²³

Može li se taj i tako određeni pojam osobe primijeniti na zigotu, na začecem tek započeti život? »Zigota ulazi u sva ta mjerila. Informativski kompletna stanica ima sadržaj informacija za tisuću svezaka Britanske enciklopedije [...]. Nova je stanica programirana da se dijeli, diferencira, da oblikuje hormone i enzime, da se implantira, da razvija organe, mozak, živce i kosti, eventualno da postane odrastao čovjek« (Scientist for life, 1976, 16).

Pojedinačna je zigota u svojoj biti živo biće ljudske naravi. Ono što je u njoj bitno, unutrašnje počelo, »u njoj nastanjena svrhovitost (usmjerenost cilju)« (Demmer, 1985, 238), upravlja njezinim razvojem od začeca pa kroz sva životna

i kod drugih autora — da B. Häring u uvodu i zaključku poglavlja o ljudskom životu opetovano napominje da je tu u pitanju »velik misterij«!

23 O značenju među-osobnoga odnosa u definiciji osobe usp. Chiavacci, 1986, 95–101.

razdoblja. Zato se s pravom može reći da je ljudska zigota, tek začeti novi život, prikriivena osoba s velikim mogućnostima za daljnji razvoj. Njezina mogućnost nije nešto pasivno ni neutralno s obzirom na njezinu budućnost. To je aktivna djelatna težnja koja je jamac budućnosti novoga živoga bića.

Ostvariti susret jajašca i spermija, ostvariti oplodnju, začće, znači ostvariti novo ljudsko biće. Možemo ga zvati *embrij* ili *ljudski embrij* ili *plod*, to »mu ne mijenja narav, samo mu označuje stanje tek početnoga razvoja« (Giovanni, 1986, 371). Taj je, dakle, embrij već sada ljudsko biće, premda u mikroskopskoj veličini.

Zahtjev za naravnim pravima i dostojanstvom ne proizlazi — strogo uzevši — iz nečijih čina, bili oni plod svjesnoga ili nevjernoga djelovanja, nego iz same naravi toga bića, ovdje ljudskoga bića. Zato se »filozofska analiza osobnosti mora vinuti iznad čina do dinamičkih mogućnosti, na temelju kojih su ti čini i mogući i ostvareni« (Wade, 1985, 30).

Promatrajući tek začeti novi život u najranijem, pa i u bliskim kasnijim stadijima njegova razvoja, njegova je osobnost, s obzirom na djelovanje, tako sitna da ju po činima još ne možemo raspoznati. Ako želimo biti dosljedni i puni poštovanja prema pred nama prisutnim životom u nastajanju, prijeko je potrebno ući u otkrivanje njegove biti, njegovih mogućnosti, iz kojih će, u svoje vrijeme, proizići čini sukladni s njegovom osobom. Hod pak i traganje za cjelovitošću stvarnosti — u pitanje slavljenoga života u njegovu nastajanju često se zaustavlja, ometa i sprječava drugim, neznanstvenim motivima i razlozima.

Ni jedno biće u svojem razvoju ne može postati nešto drugo nego što već jest u svojoj biti, u svojoj mogućnosti razvoja. Ne-osobni život ne može prerasti u osobni. Nova biološka i medicinska postignuća otkrila su da je materija zigote bitno jednakoga ustrojstva kao i materija odrasloga čovjeka koji se je iz nje razvio. Iz toga slijedi da i čovjek zigota i odrasli čovjek potječu od istoga stvarnoga uzroka. Konačni je stvarni unutrašnji uzrok ljudska duša.²⁴

Zahvaljujući tomu unutrašnjemu uzroku ili počelu, na djelu su u tijeku cijeloga razvoja novoga ljudskoga pojedinca sasvim određena neprekinutost i vodstvo. Upravo te sile usmjeravaju i vode život u nastajanju prema punini života čovjeka pojedinca, osobe, a ne u bilo što drugo. Osoba, dakle, ne nastaje iz prijašnjega stanja ne-osobnosti, ona ne pridolazi. Ona je tu, na svoj način trajno prisutna i djelatna.²⁵

Crkva je u skladu s tim odavno postupala u teoriji i u praksi. Pa i u vremenima kada se je raspravljalo o vremenskom i susljednom očovječenju fetusa, o naknadnom ulasku duše u već fizički započeti život. Crkva je uvijek tražila poštovanje

24 »Većina suvremenih filozofa aristotelovske tradicije smatra da je bitna forma čovjeka, tj. 'humanum', prisutna od začća, jer samo prisutnost specifično ljudskoga uzroka može protumačiti ljudske učinke urednoga teleološkog rasta *conceptusa* u potpuno razvijeno dijete koje je nedvojbeno ljudsko biće. [...] U tom je biću osobna istovjetnost. To je isto biće od oplodnje jajašca do rođenja i odrasle dobi« (Varga, 1984, 61 i 64).

25 Potpuno je u skladu s mišlju ranokršćanskoga pisca Tertuliana i suvremeno stajalište: »Na početku i kao temelj liječničke etike i filozofije prava stoji neumoljiva činjenica: Nerođeni čovjek već je od začća čovjek« (Roth, 1986, 12).

prava života u nastajanju: »Osuda pobačaja niti je ovisila niti je bila ograničena teorijama o animaciji fetusa« (Connery, 1977, 304; usp. Thévenot, 1985, 51; CDF, 1974, br. 7). Tim istim putem obrane i zaštite ljudskoga života, prava i dostojanstva ljudske osobe, ne ulazeći u raspravu o raznim teorijama oko početka ljudskoga života, ide i Drugi vatikanski sabor kada izjavljuje: »Bog, Gospodar života, povjerio je ljudima uzvišenu zadaću da održavaju život, i tu dužnost treba da ispune na način dostojan čovjeka. Zato već od začeca treba najbrižnije štiti život; a pobačaj i čedomorstvo užasni su zločini« (GS 51).

Crkveno je učiteljstvo svjesno suvremene rasprave i razilaženja u pogledu početka ljudskoga života. Zato, premda ne skrivajući svoju sklonost, ne donosi sud o trenutku ulaska ljudske duše u novonastali ljudski život (CDF, 1974, bilj. 19). Prema jednim duša postoji već prije, prema drugima stvara se istodobno, a prema trećima nadolazi kasnije. Učiteljstvo zna da neki podatci pozitivne znanosti i filozofskih domišljanja mogu u pojedinca stvoriti sumnju o stanju i položaju ljudskoga života u ranom embrionalnom razdoblju. Međutim, upozorava: »Iako bi i postojala ozbiljna sumnja je li plod začeca već ljudska osoba, upustiti se u opasnost ubojstva čovjeka objektivno je već teški grijeh« (CDF, 1974, br. 13). Za pojašnjenje takva stanja i sumnje služi klasičan primjer moralista: ako lovac vidi da se u grmu nešto miče, a sumnja je li to životinja ili čovjek, ne smije pucati. Ako je posrijedi sumnja, zbog jedinstvene vrednote ljudskoga života treba slijediti sigurniji put djelovanja, tj. dati prednost ljudskom životu, pa makar netko i sumnjao u njegovu stvarnu prisutnost. U suprotnom značilo bi i načelno prihvatiti mogućnost ubojstva čovjeka.

Ako je istina da je »čovjek prvi i osnovni put Crkve, put što ga je sam Krist zacrtao«, i ako je »čovjek prva staza kojom Crkva mora proći ispunjavajući svoje poslanje« (RH 14; usp. Fuček, 1980), onda nas ništa ne iznenađuje tolika briga Crkve za čovjeka od njegova prvoga pa do posljednjega trenutka ovozemnoga postojanja. Zato se Crkva živo zanima za stvarni početak i svršetak svakoga pojedinoga čovjeka. O mjerilima i stajalištima koja će se usvojiti i primjenjivati kada je riječ o početku i o svršetku ljudskoga života ovisi sudbina u prvom redu svakoga pojedinca, ali i društva i Crkve. U pitanju je zajedničko nasljeđe i temeljna vrednota: ljudski život.²⁶

Literatura

- Berger, Heribert (1980). Die Wissenschaft und das ungeborene Kind. U: H. Pammer i R. Weiler (ur.), *Volle Menschenrechte für das ungeborene Kind: Die Wissenschaft und das ungeborene Kind* (str. 25–36). Wien: Herold.
- Blechsmidt, Erich (1968). *Vom Ei zu Embryo: Die Gestaltungskraft des menschlichen Keims*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Böckle, Franz (1979). Medizinisch-ethische Aspekte. U: *Handbuch der christlichen Ethik: Band 2* (str. 38–45). Freiburg: Herder.

26 »Ljudski život je temelj svih dobara, izvor i neophodan uvjet svake ljudske djelatnosti i svake društvene zajednice« (CDF, 1980, br. 1.1).

- CDF (1974). Kongregacija za nauk vjere, Declaratio de abortu procurato. *Vatican.va*. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19741118_declaration-abortion_lt.html (7.8.2023.) Dostupan hrvatski prijevod: Izjava o izazvanom pobačaju. *Vjera i djela: Portal katoličkih teologa* (13. veljače 2015.). <https://www.vjeraidjela.com/izjava-o-izazvanom-pobacaju/> (7.8.2023.)
- CDF (1980). Kongregacija za nauk vjere, Deklaracija o eutanaziji. *Bogoslovska smotra*, 50(4), 399–405.
- Chiavacci, Enrico (1986). La nozione di persona nella “Gaudium et Spes”. *Studia moralia*, 24(1), 93–114.
- Connery, John R. (1977). *Abortion: The Development of Roman Catholic Perspective*. Chicago: Loyola.
- Curran, Charles E. (1973). *Jurist*, 33(2), 162–183.
- Curran, Charles E. (1978). Abortion: V. Contemporary debate in philosophical and religious ethics. U: Warren T. Reich (ur.), *Encyclopedia of Bioethics: Volume 1* (str. 17–26). New York: The Free Press.
- Daim, Wilfried (1980). Das ungeborene Kind in der Siht der Tiefenpsychologie. U: H. Pammer i R. Weiler (ur.), *Volle Menschenrechte für das ungeborene Kind: Die Wissenschaft und das ungeborene Kind* (str. 49–62). Wien: Herold.
- Demmer, Klaus (1985). Ein Kind um jeden Preis?: Anmerkungen zur laufenden Diskussion um die extrakorporale Befruchtung. *Trierer theologische Zeitschrift*, 94(3), 223–243.
- Diamond, James J. (1975). Abortion, animation, and biological hominization. *Theological Studies*, 36(2), 305–324.
- Eibach, Ulrich (1983). *Experimentierfeld: Werdendes Leben*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Eibach, Ulrich (1986). Grenzen und Ziele der Gen-Technologie aus theologisch-ethischer Sicht. U: W. Klingmüller (ur.), *Genforschung im Widerstreit*. Stuttgart
- Fellay, Jean-Blaise (1985). Divise par la vie. *Chosir*, 305, 2.
- Fletcher, Joseph F. (1974). Four indicators of humanhood: The enquiry matures. *The Hastings Center Report*, 4(6), 4–7.
- Fuček, Ivan (1980). Briga za čovjeka u Crkvi danas. *Bogoslovska smotra*, 50(2–3), 142–167.
- Furger, Franz (1985). *Ethik der Lebensbereiche*. Freiburg: Herder.
- Gasser, R. F. (1985). The beginning of individual human life from a biological perspective. U: James Bopp (ur.), *Human Life and Health Care Ethics* (str. 3–21). Frederick, Md.: University Publications of America.
- Giovanni, A. di (1986). Aspetti bioetici della fecondazione umana in vitro. *Medicina e Morale*, 2, 371.
- GS. *Gaudium et spes*. (7. prosinca 1965.) Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu. U: Josip Turčinović (ur.), *II vatikanski koncil: Dokumenti: Latinski i hrvatski* (str. 620–768). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970.
- Gustafson, James M. (1974). *Theology nad Christian Ethics*. Philadelphia: Pilgrim.
- Häring, Bernard (1973). *Medical Ethics*. Notre Dame: Fides Publishers.
- Häring, Bernard (1976). New dimensions of responsible parenthood. *Theological Studies*, 37(1), 120–132.
- Häring, Bernard (1981). *Free and Faithful in Christ: Moral theology for priests and laity: Volume 3: Light to the World*. New York: Crossroad.
- Harris, John (1985). *The Value of Life: An Introduction to Medical Ethics*. London: Routledge.

- Honecker, Martin (1985). Verantwortung am Lebensbeginn: ethische Gesichtspunkte zur Gentechnik. *Evangelische Kommentare*, 18(7), 383–387.
- Husslein, Hugo (1980). Die Wissenschaft und das ungeborene Kind. U: H. Pammer i R. Weiler (ur.), *Volle Menschenrechte für das ungeborene Kind: Die Wissenschaft und das ungeborene Kind* (str. 13–24). Wien: Herold.
- Joyce, Robert E. (1978). Personhood and the conception event. *New Scholasticism*, 52(1), 97–109.
- Kurjak, Asim (1986). Medicinski, etički i pravni aspekti zahvata na nerodenom djetetu i izvantjelesne oplodnje. *Pogledi*, 1, 124–126.
- Mahoney, John (1984). *Bio–Ethics and Belief: Religion and Medicine in Dialogue*. London: Christian Classics.
- McCormick, Richard A. (1978). The quality of life, The sanctity of life. *The Hastings Center Report*, 8(1), 30–36.
- McCormick, Richard A. (1984). *Health and Medicine in the Catholic Tradition: Tradition in Transition*. New York: Crossroad Pub.
- McCormick, Richard A. (1985). Therapy or tampering?: The ethics of reproductive technology. *America*, 153(17), 396–403.
- Nilson, Lennart; Ingelmann–Sundberg, Axel; Wirsén, Claes (1974). *Život prije rođenja: Fotodokumentacija čovjekovog razvitka u toku devet mjeseci prije rođenja: Praktični savjeti budućim majkama*. Zagreb: Stvarnost.
- Overhage, Paul; Rahner, Karl (1968). *Das Problem der Hominisation: Über den biologischen Ursprung des Menschen*. Freiburg: Herder.
- Rahner, Karl (1967). Zum Problem der genetischen Manipulation. U: Karl Rahner, *Schriften zur Theologie: Bdand VIII* (str. 286–321). Einsiedeln: Benziger.
- RH. *Redemptor hominis*. (4. ožujka 1979.) Ivan Pavao II., *Redemptor hominis: Otkupitelj čovjeka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.
- Roth, Gottfried (1986). Tempus animationis: Arztethische und rechtsphilosophische Überlegungen über die vorgeburtliche Periode des Menschen. *Arzt und Christ*, 32(1), 6–12.
- Scientist for life (1976). *The Position of Modern Science on the Beginning of Human Life*. Fredericksburg.
- Sgreccia, Elio (1986). A proposito del “pre–embrione” umano. *Medicina e Morale*, 1, 9–13.
- Splett, Jörg (1981). Wann beginnt der Mensch? *Theologie und Philosophie*, 56(3), 407.
- Thévenot, Xavier (1985). Le statut de l’embryon humain. *Projet*, 195, 45–56.
- Torelló, Johannes B. (1986). Über die Personalität des ungeborenen Menschen. *Arzt und Christ* 32(1), 28–34.
- Varga, Andrew C. (1984). *The Main Issues in Bioethics*. New York: Paulist.
- Verspieren, Patrick (1982). L’aventure de la fécondation in vitro. *Études*, 357, 479–491.
- Wade, F. G. (1985). The beginning of individual human life from a philosophical perspective. U: J. Bopp (ur.), *Human Life and Health Care Ethics* (str. 22–34). Frederick: University Publications of America.

A Discussion on the Beginning of Human Life

Valentin Pozaić

Summary

The question about the beginning of human life is by no means easier for a contemporary biologist, geneticist, philosopher and theologian than it was for the classical Greek philosopher Aristotle. Firstly, the author gives a survey of the development of such issues through history and then outlines the traditional Catholic stance. Thereafter, he analyses the concept itself of human life and brings out some difficulties linked to the understanding of the beginning of human life, which is a basic value both of society and of the Church. The entire presentation focuses on the human person and emphasizes the person's dignity especially in connection with the abortion.